

grondwet van '1815'! Het boek is goed geschreven, fraai uitgegeven en ruim en functioneel geïllustreerd; een goed register ontbreekt niet.

A. H. Huussen jr.

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

L. Turksma, *Wisselend lot in een woelige tijd. Van Hogendorp, Krayenhoff, Chassé en Janssens, generaals in Bataafs-Franse dienst* (Westervoort: Van Gruting, 2005, 195 blz., € 19,50, ISBN 90 75879 25 3).

De relatie tussen de legertop en de politieke leiding in een revolutionair tijdvak is vrijwel steeds precair. De houding van de gewapende macht tijdens politieke omwentelingen kan immers nooit op voorhand worden voorspeld. Gedragen de militaire bevelhebbers zich als neutrale *staatsdienaren* die slechts de bevelen van de machthebbers van dat moment uitvoeren? Of zijn zij bovenal betrokken *staatsburgers* die hun eigen politieke inzichten verwezenlijkt willen zien of daaraan op zijn minst uiting wensen te geven? In de Noordelijke Nederlanden vormden de jaren 1795-1815 zo'n revolutionair tijdvak waarin de legertop in een rap tempo met regimes van uiteenlopende politieke signatuur te maken kreeg. In het 'Woord vooraf' bij zijn boek over enkele generaals uit de Bataafs-Franse tijd stelt Leo Turksma (1924) zich daarom de vraag: 'hoe hebben deze opperofficieren zich aangepast aan een woelige tijd, een periode waarin op zo korte termijn vaak grote politieke veranderingen plaatsvonden?' Het antwoord laat hij er onmiddellijk op volgen: 'een deel hunner heeft de tijd ondervonden als een steeds wisselend lot; anderen hebben stug doorgewerkt, hoewel ook zij niet ontkwamen aan de veranderingen.'

Turksma lijkt hier inderdaad een onderscheid te maken tussen politiek geëngageerde en apolitieke militairen, en in zijn boek stipt hij dit verschil ook bij herhaling aan. Maar hij doet dat steeds terzijde, in het voorbijgaan, want met zijn onderzoek stond hem iets geheel anders voor ogen. De auteur wil veeleer proberen door vergelijking van enkele individuele levensgeschiedenissen meer inzicht te geven in de politieke veranderingen in de jaren 1795-1815 in het algemeen. Of zoals hij het zelf formuleert: 'Op deze wijze kan via een groep mensen de woeligheid van die tijd opnieuw naar voren worden gebracht.'

Dit uitgangspunt wekt verbazing, niet zozeer door de weinig gearticuleerde formulering, maar vooral door het weinig ambitieuze analyseniveau. *Wisselend lot in een woelige tijd* stelt dan ook erg teleur. Turksma beschrijft — weliswaar niet onkritisch, maar toch in hoofdzaak op grond van bestaande, veelal negentiende-eeuwse literatuur — de wederwaardigheden van een aantal hoge officieren. Vervolgens vergelijkt hij hun levens en carrières, zowel aan de hand van enkele thema's (karakter en interesses, afkomst, verwondingen, generaals- en adelsrang etc.) als per deelperiode. Turksma beperkt zich daarbij echter tot een rubricerend naast elkaar plaatsen van de in de biografische hoofdstukken vermelde gegevens. Hij komt zodoende niet verder dan opsommende herhalingen; verrijkende conclusies blijven uit. Ook maakt de auteur, emeritus-hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam, geen melding van sociaal-weten-

schappelijke publicaties over de relatie tussen militaire en politieke leiders, waaraan hij inzichten zou hebben kunnen ontleen om zijn onderzoek meer richting en diepgang te geven.

De betekenis van dit boek ligt dan ook niet in de comparatieve analyse van een beroepsgroep noch in het verschaffen van een nieuwe kijk op een revolutionair tijdvak, maar in de biografische informatie dat het bijeenbrengt over enkele ten onrechte vergeten legercommandanten. Op dezelfde wijze — zij het in korter bestek — als hij eerder deed in zijn in 1991 gepubliceerde biografie *Admiraal van Napoleon. Het leven van Carel Hendrik graaf VerHuell, 1764-1845*, beschrijft Turksma de levens van een paar prominente opperofficieren over wie ‘het feitenmateriaal tegenwoordig niet gemakkelijk meer beschikbaar is.’

Van vier generaals wordt door Turksma in afzonderlijke hoofdstukken de levensloop min of meer uitvoerig weergegeven. Het betreft de politiek sterk betrokken Dirk van Hogendorp — de oudere broer van Gijsbert Karel —, die zijn militaire carrière begon als *protégé* van stadhouder Willem V en eindigde als adjudant en trouwe aanhanger van keizer Napoleon. Cornelis Krayenhoff, die daarna aan bod komt, maakte eveneens een politieke *Werdegang* door, maar dan in omgekeerde richting: van Patriot, vriend en minister van koning Lodewijk, tegenstander van keizer Napoleon tot overloper naar koning Willem I. Krayenhoffs talenten en ambities lagen overigens niet zozeer op het terrein van de politiek als wel op dat van de vestingbouw, waterstaat en cartografie. Een ‘volslagen niet ideologische en a-politieke instelling’ had Jan Willem Janssens, die als minister en koloniaal gouverneur verschillende opeenvolgende regimes bestuurlijk diende, maar ook op het slagveld was te vinden, zowel strijdend naast als tegen de Fransen. David Hendrik Chassé, alias ‘Generaal Bajonet’, ten slotte, was een echte ijzervreter, die zoveel mogelijk buiten de politiek en het civiel bestuur bleef. Elk van deze vier biografische hoofdstukken wordt besloten met een chronologisch overzicht van het leven van de betrokkene, alsmede een — op het oog — uitputtende literatuurlijst.

De keuze voor deze vier generaals wordt door Turksma niet verantwoord. Daardoor blijft onduidelijk waarom andere in deze periode op de voorgrond tredende militairen, zoals generaal Jean Baptiste Dumonceau en admiraal Jan Willem de Winter, gedurende vele jaren de bevelhebbers van respectievelijk de land- en zeekrachten van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland, buiten dit boek zijn gebleven. De laatstgenoemde — hoewel de ‘verliezer’ van de zeeslag bij Kamperduin (1797) — genoot in Frankrijk zelfs zoveel waardering dat hij als enige Nederlander werd bijgezet in het *Panthéon*! Hun uitsluiting bevreemdt des te meer, omdat Turksma in een vijfde hoofdstuk van slechts vier bladzijden tekst wel twee uiterst beknopte schetsen opneemt van Herman Willem Daendels en de eerder door hem geportretteerde admiraal VerHuell. Deze toevoeging acht hij noodzakelijk ten einde over meer vergelijkingsmateriaal te beschikken om het leven en de loopbaan van zijn vier hoofdpersonen beter in de tijd te kunnen plaatsen. Maar, zo kan men zich dan afvragen, had in dat geval een volledige prosopografische inbedding niet meer voor de hand gelegen? Met behulp van J. M. G. A. Dronkers, *De generaals van het Koninkrijk Holland, 1806-1810* (1968) — een biografisch naslagwerk dat door de auteur wel is geraadpleegd — was dit zonder al te grote inspanning mogelijk geweest.

A. J. C. M. Gabriëls

H. A. Landheer, *Kerkbouw op krediet. De financiering van de kerkbouw in het aartsbisdom Holland en Zeeland en de bisdommen Haarlem en Rotterdam gedurende de periode 1795-1965* (Dissertatie Nijmegen 2004; Amsterdam: Aksant, 2004, 775 blz., € 39,90, ISBN 90 5260 155 0).

De centrale vraag in deze omvangrijke studie is op welke manier de katholieke kerkbouw in het bisdom Haarlem en zijn rechtsvoorgangers in de jaren 1795-1965 werd gefinancierd en hoe de middelen daarvoor werden verkregen. Zonder twijfel betreft dit intrigerende historische vragen, maar de antwoorden hebben ook een zekere actualiteitswaarde. Het bijzondere van deze studie is dat de analyse gebaseerd is op uitvoerig en grondig archiefonderzoek met daarmee verbonden een bewonderenswaardige poging naast veel institutionele details ook een minutieuze kwantitatieve reconstructie van de met deze financiering gemoeide middelen te verschaffen. In de opbouw worden drie afzonderlijke tijdvakken onderscheiden. Dat zijn de perioden 1795-1875, 1875-1935 en 1935-1965, waarbij het overigens onduidelijk blijft waarom 1965 eindjaar is. Evenmin wordt erg duidelijk gemaakt op welke gronden deze subperioden zijn gekozen. Maar dit doet geen afbreuk aan het met veel overtuigingskracht en kennis van zaken getekende beeld van de katholieke kerkbouw in de huidige bisdommen Haarlem en Rotterdam in de beschouwde anderhalve eeuw.

Vier aandachtspunten wil ik in het bijzonder naar voren halen omdat zij een aardig idee geven van de reikwijdte van deze studie. Als eerste de werkwijze die voor elk der onderscheiden deeltijdvakken — en daarmee hoofdstukken — is beproefd. De auteur schetst een kwantitatief beeld van het aantal aanwezige rooms-katholieke kerken in Holland en Zeeland en hun bouwkundige toestand, de financiële kerkelijke situatie en de demografische ontwikkeling van het katholieke volksdeel, omdat die onlosmakelijk verbonden is met de behoefte aan kerkgebouwen. Vervolgens komt in elk van de drie hoofdstukken de institutionele context van het bouwproces in heel brede zin aan de orde. Dit gebeurt aan de hand van een aantal casestudies, die voorzien zijn van foto's van de tot stand gekomen gebouwen. Deze microbenadering wordt gecompleteerd met een macroanalyse van de financiering in het licht van de algemene economische ontwikkelingen. De stelselmatige inkleding van dit boek is vermeldenswaard, omdat die een zekere ordening brengt in de goudmijn aan informatie.

Het tweede aandachtspunt betreft de aantallen gebouwde kerken. Deze vormen een afspiegeling van het beschouwde tijdvak. In de periode 1795-1875 was er nog sprake van een achterstand van de rooms-katholieke kerk in tal van opzichten. De kerkbouw werd krachtig ter hand genomen, maar bleef vooral een lokale aangelegenheid met hier en daar de regelgeving vanwege het ministerie voor de eredienst zonder veel bemoeienis vanuit het kerkelijk bestuur. De schrijver registreert de bouw van 185 kerken met een gemiddelde waarde van ruim 50.000 gulden die voornamelijk op het platteland verrezen. In het tijdvak 1875-1935 werden er 228 kerken neergezet, waarvan vele in de steden. Hun gemiddelde waarde was ruim 150.000 gulden. De auteur tekent echter terecht aan dat in deze periode ook het duurste project, namelijk de bouw van de kathedrale basiliek in Haarlem in etappen zijn beslag kreeg. Die bouw vergde gespreid over drie etappen in de periode 1895 tot 1930 al zo'n 1,5 miljoen gulden. Deze respectabele som was ongeveer tien procent van de totale uitgaven van de beschouwde zestig jaar. Zij brengt ook treffend tot uitdrukking hoeveel belang de rooms-katholieke gemeenschap van die jaren hechtte aan haar zichtbare presentie in de samenleving. Het laatste in dit boek onderscheiden tijdvak